

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ελλάδα και πολυπολιτισμικότητα

Είναι ειρωνικό και παράξενο ότι το θέμα των φυλετικών διακρίσεων, της εθνοτικής ταυτότητας και του εθνισμού κατέκτησαν διεθνώς την πρόεπουσα ακαδημαϊκή προσοχή μόλις στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, ενώ το φαινόμενο του ρατσισμού και του εθνισμού είχε κάνει έντονη την παρουσία του εδώ και μερικούς αιώνες, και μάλιστα σε πολλές ιστορικές και κοινωνικές περιστάσεις, όπως είναι η δυτική αποικιοκρατία, οι εθνικιστικές κινήσεις των πρώην αποικιακών κρατών, οι φυλετικές διακρίσεις στις ΗΠΑ και τη Νότια Αφρική, και τελευταία, δηλαδή μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, η μαζική μετανάστευση πληθυσμών προς τις εξελιγμένες δυτικο-ευρωπαϊκές χώρες³¹.

Ακριβώς αυτό το τελευταίο φαινόμενο και μέσα σε αυτά τα συμφραζόμενα της μαζικής μετακίνησης και μετανάστευσης των πληθυσμών, είναι που καθιστά σημαντικό να αναλύσουμε τον λόγο για τον οποίο η εθνοτική ταυτότητα έχει αναδειχθεί σήμερα σε ένα ιδιαίτερα σημαντικό κοινωνιολογικό και κοινωνικό θέμα. Καταρχάς εντάσσεται στον γενικότερο θεματικό κύκλο περί ταυτοτήτων που κυριαρχεί στην μεταμοντέρνα ανάλυση³² της σύγχρονης κοινωνιολογικής θεωρίας, η οποία τοποθετεί στο επίκεντρο της θεματολογίας της ζητήματα διαφορετικότητας και ποικιλότητας³³, και έχει σκοπό να δείξει τον σύνθετο χαρακτήρα των ανθρώπινων ταυτοτήτων. Υιοθετώντας την τρέχουσα κοινωνιολογική θέση επιβάλλεται να αφήσουμε κατά μέρος το θέμα της φυλετικής καταγωγής που κυριάρχησε στην ανάλυση εννοιών, όπως ταυτότητες, κοινωνικός χώρος, προσωπικές σχέσεις και δημόσια ζωή, καθώς οι έννοιες αυτές έχουν περάσει από την «κλασική φιλελεύθερη μοντέρνα εποχή στον μετα-μοντέρνο bourgeois φιλελευθερισμό³⁴». Τα

31. Bulmer & Solomos 1999 εισαγωγή-'Introduction' στο: Bulmer & Solomos (eds) 1999, σ. 2.

32. Mason 1999 στο: Bulmer & Solomos (eds) 1999, σ. 27.

33. Mason 1999 στο: Bulmer & Solomos (eds) 1999, σ. 27.

34. Theo Goldberg 1993, σ. 206 παρατίθεται στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 15.

άτομα πλέον διαθέτουν διάφορες ταυτότητες, όπως για παράδειγμα εθνοτική, κοινωνικού φύλου, τάξης, ηλικίας κτλ., που δεν είναι στατικές κατηγορίες αλλά περιπλέκονται και μεταβάλλονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να κατασκευάζουν την αυτο-εικόνα μας αλλά και την εικόνα των άλλων³⁵. Η ανάλυση εννοιών όπως διαφορετικότητα, ποικιλότητα και ταυτότητα, διευκολύνουν στην κατανόηση του περιστασιακού και μεταβαλλόμενου χαρακτήρα των σύγχρονων ταυτοτήτων. Οι εθνοτικές ταυτότητες είναι μια εναλλακτική απέναντι στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο, που απαιτεί την ομοιομορφία και στρέφεται κατά της εξατομικευμένης συμπεριφοράς. Ως τρόπος έκφρασης της διαφορετικότητας οι επιμέρους εθνοτικές ταυτότητες αποτελούν μορφή αντίδρασης στην πολιτική της αφομοίωσης, η οποία προωθεί σε παγκόσμιο επίπεδο την εξάλειψη της ομαδικής διαφορετικότητας και την προσαρμογή των 'διαφορετικών' ανθρώπων σε μια συμβατική συμπεριφορά, κουλτούρα, γλώσσα, θρησκεία και ταυτότητα³⁶.

Ακόμη, κατά τη διάρκεια των τελευταίων 50 χρόνων κυριαρχεί η «φιλελεύθερη προσδοκία»³⁷ ότι οι εθνοτικοί δεσμοί σταδιακά θα ξεπεραστούν και τελικά θα εξαφανισθούν τελείως, καθώς η αξιοκρατία, οι πολιτικές νόρμες και ταυτότητες, και η πολιτισμική ομοιογενοποίηση θα επικρατήσουν σε παγκόσμιο επίπεδο³⁸. Οι πολιτικοί είχαν εκφράσει την άποψη ότι με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου θα επικρατούσε σταθερότητα και ειρήνη³⁹. Βασίζονταν στην ύπαρξη αυξημένης πολιτικής συνείδησης, και στο γεγονός ότι τα δυτικά έθνη-κράτη είναι ολοκληρωμένα ως πολιτικές ενότητες και αρκετά ομοιογενή. Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση με τις τεράστιες συνέπειές της στους τομείς της οικονομίας, πολιτικής, και πολιτισμού-κοινωνίας γενικότερα, δεν κατάφερε να δημιουργήσει μια τέτοια σταθερότητα. Αντίθετα, τα εθνοτικά, ρατσιστικά και εθνικιστικά συναισθήματα, η εθνοτική και ρατσιστική βία, και οι διεκδικήσεις των εθνοτικών «κρατών» για ανεξαρτησία φαίνεται ότι επανεμφανίζονται, δείχνοντας μεγάλη επιμονή και αντοχή στο πέρασμα του χρόνου⁴⁰, τόσο στην Ευρώπη και την Αμερική (κατά τις δεκα-

35. Mason 1999 στο: Bulmer & Solomos (eds) 1999, σ. 27.

36. Young 1990, σσ. 158-168.

37. Fenton 1999, σ. 224, Hutchinson & Smith (eds) 1996, πρόλογος στο: Hutchinson & Smith (eds) 1996.

38. Fenton 1999, σ. 224.

39. Brown 1993 στο: Rex & Guibernau (eds) 1997, σ. 80.

40. Έχει υποστηριχτεί ότι η επανεμφάνιση των εθνοτικών ταυτοτήτων οφείλεται στην αποδυνάμωση άλλου είδους ταυτοτήτων, όπως είναι η ταξική και η θρησκευτική, που

ετίες '60 και '70), όσο και στην Ασία και την Αφρική (κατά τη δεκαετία του '50)⁴¹. Οι διεκδικήσεις των Καταλανών και των Βάσκων για μεγαλύτερη αυτονομία μέσα στην Ισπανία, η περίπτωση του Κεμπέκ στον Καναδά, η διαίρεση του Βελγίου σε ζώνες, το παράδειγμα της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ο πόλεμος στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη, οι εχθροπραξίες στη Βόρεια Ιρλανδία, οι τρομοκρατικές (εντός και εκτός παρενθέσεως) επιθέσεις των Σιχ, των Βάσκων και των Παλαιστινίων, οι γενοκτονίες στην Αρμενία και το Μπουρούντι, οι μαζικές δολοφονίες πολιτών στην Ινδία και το Πακιστάν κ.α., όλα αυτά αποδεικνύουν ότι το ζήτημα των εθνοτικών ταυτοτήτων έχει αναζωπυρωθεί⁴². Μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι εθνοτικές ταυτότητες έχουν δείξει μεγάλη αντοχή μέσα στον χρόνο, και παρόλο που έχουν υποστεί πολλές αλλαγές και διαφοροποιήσεις, επανεμφανίζονται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και με νέες μορφές⁴³.

Τέλος, η αιτία που αναδεικνύει το ζήτημα των εθνοτικών ταυτοτήτων σε ιδιαίτερα σημαντικό είναι η αποκόλληση των εθνοτικών ομάδων από την εδαφική τους περιοχή, δηλαδή η παγκόσμια μετανάστευση, παρόλο που πολλά έχουν λεχθεί για το θέμα της προσκόλλησης των εθνοτικών μειονοτήτων σε μία συγκεκριμένη εδαφική περιοχή⁴⁴. Το φαινόμενο της μαζικής μετανάστευσης προς τις ευρωπαϊκές χώρες (ιδιαίτερα μετά το 1945) δεν είναι καινούριο. Οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες έχουν δεχτεί μεγάλα ρεύματα μεταναστών από άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά κυρίως από τις πρώην αποικίες τους. Ωστόσο, αυτό που διαφοροποιεί τη σημερινή κατάσταση, είναι το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών παρατηρείται μια αναστροφή του μεταναστευτικού ρεύματος προς τις νοτιο-ευρωπαϊκές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας. «Η

είχαν την ικανότητα να ενώνουν και να κινητοποιούν μαζικά τα άτομα. Αυτήν τη μορφή εθνισμού την ονομάζει ο Smith «νεοεθνισμό», Smith 1981, σ. 154.

41. Hutchinson & Smith (eds) 1996, πρόλογος στο: Hutchinson & Smith (eds) 1996.

42. Horowitz 1985, σ. 3, Lijphart 1977 στο: Esman (ed.) 1977, σ. 46.

43. Smith 1986, σ. 27. Έχει υποστηριχθεί ότι οι εθνοτικές ταυτότητες αναζωπυρώνονται, επανέρχονται και αναγεννιούνται. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι σε κάθε περίπτωση μιλούμε για το ίδιο φαινόμενο. Το κοινό στοιχείο είναι ότι και στις τρεις περιπτώσεις αναφερόμαστε στην επανεμφάνιση ενός φαινομένου, το οποίο ποτέ δεν έχασε έδαφος, παρά τις αντίθετες προσδοκίες, και το οποίο επανέρχεται με νέα μορφή και νέα δυναμική. Σε κάθε περίπτωση σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το γενικότερο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο, (Fenton 1999, σσ. 212-214) και ποιο στοιχείο αποτελεί την αφορμή της αναζωπύρωσης (π.χ. θρησκεία, γλώσσα, κτλ).

44. Rex 1994 στο: Rex & Guibernau (eds) 1997, σ. 274.

οικονομική ανάπτυξη, οι χαμηλοί ρυθμοί δημογραφικής ανάπτυξης⁴⁵, η απότομη κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη, οι πολιτικές αλλαγές, και η ένταξη στην παγκόσμια μεταμοντέρνα οικονομία έχουν μετατρέψει τη χώρα μας (καθώς και την Ιταλία και την Ισπανία) σε χώρα υποδοχής μεταναστών⁴⁶. Συγκεκριμένα όσον αφορά την Ελλάδα, το γεγονός της επέκτασης της ανεπίσημης οικονομίας, και της ευκαιριακής και εποχικής εργασίας που προκύπτει από τον τουρισμό και τις αγροτικές καλλιέργειες⁴⁷ την καθιστούν βασικό πόλο έλξης για τους μετανάστες που αναζητούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Ακόμη, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι οι μετανάστες που εισέρχονται στην Ελλάδα προέρχονται κυρίως από χώρες στις οποίες επικρατούν συνθήκες φτώχειας και υπερπληθυσμού (Αφρική και Ασία) ή πολιτική ανασφάλεια (που δημιουργήθηκε μετά την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη)⁴⁸ και εθνοτική βία ή διαμάχες (πρώην Σοβιετική Ένωση, πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία, Αλβανία).

Συνοπτικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι από το σύνολο των μεταναστών στην Ελλάδα⁴⁹ το 60% προέρχεται από την Αλβανία, το 9% από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Ουκρανία, το 7% από την Ρουμανία, επίσης 7% από την Βουλγαρία, 6% από Ασιατικές χώρες, 4% από Αραβικές χώρες, 4% από την Πολωνία, και 3% από Αφρικανικές χώρες⁵⁰. Συγκεκριμένα, το 1991 εισήλθαν νόμιμα στη χώρα 70.000 μετανάστες, ενώ το 1998 ο αριθμός τους αυξήθηκε στις 369.629. Σ' αυτούς θα πρέπει να προστεθούν οι μη νόμιμοι μετανάστες (λαθρομετανάστες) που δεν έχουν καταγραφεί (ωστόσο υπολογίζονται σε 1.000.000 ή 1.400.000 άτομα⁵¹), οι παλιννοστούντες Ελληνοπόντιοι από την πρώην Σοβιετική Ένωση (Ρώσοι, Ουκρανοί, Γεωργιανοί, Μολδαβοί, Αμπχάζιοι, Ουζμπέκοι κλπ.), οι οποίοι ανέρχονται σε 150.000⁵², και τέλος οι ομογενείς από τη Βόρεια Ήπειρο, οι οποίοι υπο-

45. Castles & Miller 1998, σ. 82.

46. Pugliese 1993, σσ. 513-522.

47. Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001, σ. 75.

48. Πρβ. και τις πρόσφατες περιπτώσεις Αφγανιστάν και Ιράκ.

49. Σύμφωνα με την απογραφή του 2001, ο συνολικός πληθυσμός της Ελλάδας υπολογίζεται σε 10.964.020 (πραγματικός πληθυσμός), ενώ ο νόμιμος ανέρχεται σε 10.206.539. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία: www.statistics.gr.

50. Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001, σσ. 143-144. Πρβ. Ευαγγελίδης στον 'Τύπο της Κυριακής' 10-03-2002, σ. 30.

51. Νικολάου 2000, σ. 31.

52. Ακριβείς αριθμοί είναι πολύ δύσκολο να υπολογισθούν καθώς η απογραφή δεν ήταν υποχρεωτική όταν εισέρχονταν στη χώρα. Έχει υπολογισθεί ότι 180.000 Ελληνοπό-

λογίζονται σε 80.000 άτομα⁵³.

Οι μετανάστες συγκεντρώνονται κυρίως στις μεγάλες αστικές περιοχές, όπως είναι η Αθήνα (39,5%) και τα προάστιά της (4,8%), και η Θεσσαλονίκη (7,2%). Συγκεκριμένα για την Θεσσαλονίκη (που είναι και το πεδίο έρευνάς μας), σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, οι πολίτες με ξένη υπηκοότητα προέρχονται από την Αλβανία (31.899), τη Γεωργία (10.546), την Ρωσική Ομοσπονδία (4.688), τη Βουλγαρία (3.051), και την Αρμενία (2.991)⁵⁴.

Οι ομάδες που προαναφέραμε (Αλβανοί οικονομικοί μετανάστες, Ελληνοπόντιοι και Βορειοηπειρώτες) παρουσιάζουν μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ τους (και ανάμεσά τους κυρίως ως προς το κοινωνικό φύλο), και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι έχουν εισέλθει στη χώρα μας με διαφορετικό νομικό καθεστώς η καθεμιά. Για παράδειγμα οι ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση θεωρούνται παλιννοστούντες και έτσι έχουν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια, δικαιούνται πλήρη πολιτικά δικαιώματα, και απολαμβάνουν ειδικές ρυθμίσεις για τη στέγαση, δανειοδότηση κλπ. Ο επαναπατρισμός τους δε διεξήχθη κατόπιν διμερών συμφωνιών με την πρώην Σοβιετική Ένωση, με αποτέλεσμα να μην μπορέσουν να μεταφέρουν τα προσωπικά τους ακίνητα περιουσιακά στοιχεία και να εισπράξουν τις συντάξεις τους στη χώρα μας⁵⁵. Σύμφωνα με έρευνες οι περισσότεροι προτιμούν το κέντρο της πόλης (43,3%) και ακολουθούν οι δυτικές συνοικίες της πόλης οι οποίες είναι πιο υποβαθμισμένες συγκριτικά με άλλες περιοχές του πολεοδομικού συγκροτήματος⁵⁶. Ακόμη, οι περισσότεροι από αυτούς είναι μορφωμένοι: 35% είναι απόφοιτοι Λυκείου, 27% είναι κάτοχοι πανεπιστημιακού διπλώματος, και το 23% έχει υποχρεωτική μόρφω-

ντιοί έχουν επαναπατριστεί από το 1965 και εξής. Βεργέτη 1999, σσ. 48-49.

53. Αυτ., σσ. 52-53.

54. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία www.statistics.gr

55. Αυτό φυσικά έχει δυσμενείς συνέπειες για τα άτομα τρίτης ηλικίας, τα οποία είναι εξαρτημένα μέλη. Αποδεικνύεται ότι το ελληνικό κράτος δεν ήταν έτοιμο να δεχτεί την εισροή μεταναστών. Βεργέτη 1999, σσ. 81-82.

56. Παπαδοπούλου- Συμεωνίδου 1999, σ. 33. Η συγκεκριμένη έρευνα δείχνει ότι οι περισσότεροι ομογενείς συγκεντρώνονται στο κέντρο-μια περιοχή με υψηλό βιοτικό επίπεδο- ωστόσο αν προσθέσουμε όλα τα ποσοστά συγκέντρωσης στους άλλους δήμους των δυτικών συνοικιών προκύπτει ποσοστό (44,52%) μεγαλύτερο. Μεγάλο ρόλο φυσικά παίζει και το είδος της κατοικίας στην οποία διαμένουν οι ομογενείς (για παράδειγμα υπόγεια και ισόγεια διαμερίσματα που είναι φθηνότερα ακόμη και στο κέντρο).

ση⁵⁷. Ωστόσο, τα πτυχία τους δεν θεωρούνται ισότιμα με τα ελληνικά, με αποτέλεσμα να ενσωματώνονται στην αγορά εργασίας ανεξάρτητα από την ειδίκευση και τα προσόντα τους, κυρίως σε θέσεις χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου με χαμηλούς μισθούς, επικίνδυνες συνθήκες εργασίας και καμία προοπτική εξέλιξης, σε θέσεις που απαιτούν ανειδίκευτους εργάτες με μικρότερους μισθούς από αυτούς που θα έπαιρναν οι αυτόχθονες⁵⁸. Η δεύτερη γενιά δεν φαίνεται να έχει καλύτερη προοπτική και υφίσταται διακρίσεις, καθώς τα νέα άτομα δεν έχουν ισότιμες ευκαιρίες στο εκπαιδευτικό μας σύστημα⁵⁹. Επίσης, η κατάκτηση της εργασίας και η ευκαιριοποίησή της, η μακροχρόνια ανεργία, και η ανάδειξη της ανάγκης για 'εθνοτικά' προϊόντα σε συνδυασμό με την ύπαρξη ενός κοινωνικού δικτύου βασισμένου σε εθνοτικούς δεσμούς, στρέφουν τους παλινοστούντες στην ανεπίσημη εργασία ή στις μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις⁶⁰.

Ακόμη, οι παλινοστούντες γίνονται συχνά στόχοι πολιτισμικού ρατσισμού, δέχονται διακρίσεις λόγω διαφορετικότητας (παρόλο που έχουν την ίδια θρησκευτική ταυτότητα με την πλειονότητα), κυρίως λόγω της γλωσσικής τους ανεπάρκειας. Παρόλο που αποτελούν μέρος της ελληνικής διασποράς, νιώθουν αποξένωση, περιθωριοποίηση, και υφίστανται την έλλειψη σεβασμού από την πλειονότητα που δεν τους θεωρεί 'αυθεντικούς' Έλληνες λόγω διαφορετικής κουλτούρας⁶¹. Η απογοήτευση των ομογενών μας αποτυπώνεται σε σχετικές έρευνες, καθώς η ελληνική κοινωνία δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες τους: 46,4 % χαρακτηρίζουν την προσαρμογή τους στην ελληνική κοινωνία «πολύ δύσκολη» και εντοπίζουν τη μεγαλύτερη δυσκολία στη γλώσσα, μετά στην οικονομία, την ανεργία, και τέλος στη συμπεριφορά-επικοινωνία⁶².

Οι ομογενείς από τη Βόρεια Ήπειρο ωστόσο δεν έχουν τις ίδιες νομι-

57. Κασσιμάτη και άλλοι 1992, σ. 368.

58. Βεργέτη 1999, Κασσιμάτη 1992. Βλ. και Κογκίδου και άλλοι www.eled.auth.gr.

59. Κοντογιάννη 1998 στο Δαμανάκης (επιμ.) 1998, σσ. 213-223.

60. Ο όρος 'ανεπίσημη οικονομία' αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει «οικονομικές δραστηριότητες εκτός του ρυθμισμένου από το κράτος πλαισίου στον Τρίτο Κόσμο». Ο όρος αφορά την αυτο-απασχόληση, εργασία που χαρακτηρίζεται από έλλειψη ειδίκευσης και οργάνωσης, οικογενειακές επιχειρήσεις μικρής κλίμακας, εντατική χειρωνακτική εργασία και μη ελεγχόμενη ανταγωνιστική αγορά. Kloosterman 1998, σσ. 249-268.

61. Βεργέτη 1999, σ. 132.

62. Το 44,4% διατυπώνει ότι: «η κατάσταση είναι όπως την περίμεναν», και το 38,4% ότι η διαβίωση «είναι ακόμη χειρότερη από ό,τι περίμεναν». Κασσιμάτη και άλλοι 1992, σ. 470.

κές διευκολύνσεις, καθώς αντιμετωπίζουν προβλήματα με την απόκτηση της ιθαγένειας, με αποτέλεσμα η διαμονή τους στην Ελλάδα να καθίσταται προβληματική. Ωστόσο, φαίνεται ότι έχουν καλύτερες προοπτικές (από τους Αλβανούς οικονομικούς μετανάστες) για να βρουν μια θέση στην αγορά εργασίας, και δεν αντιμετωπίζουν τόσο έντονα εχθρικά και ρατσιστικά αισθήματα. Παρόλα αυτά ως ομάδα εμφανίζουν μεγάλη συγκέντρωση σε χαμηλόμισθες εργασίες που δεν ανταποκρίνονται στη μόρφωση και τα προσόντα τους⁶³. Συνήθως περιθωριοποιούνται όσον αφορά τις κοινωνικές δραστηριότητες και περιορίζονται μόνο στον στενό κύκλο του κοινωνικού δικτύου που βασίζεται στις εθνοτικές σχέσεις⁶⁴.

Ωστόσο, αυτοί που βρίσκονται στη δυσχερέστερη θέση είναι οι οικονομικοί μετανάστες από την Αλβανία, καθώς αυτοί δεν έχουν κανένα νομικό καθεστώς, και έτσι δεν επωφελούνται από καμία νομοθετική ρύθμιση. Μέχρι πρόσφατα ελάχιστοι ήταν εκείνοι που διέθεταν επίσημη άδεια παραμονής και εργασίας⁶⁵. Όσον αφορά την οικονομία, απασχολούνται κυρίως σε εργασίες με χαμηλή αμοιβή, τις οποίες συνήθως απορρίπτουν οι αυτόχθονες, και στην περίπτωση που δεν διαθέτουν επίσημα έγγραφα, πέφτουν θύματα σκληρής εκμετάλλευσης από τους εργοδότες, και δεν μπορούν να διεκδικήσουν κοινωνική ασφάλιση⁶⁶. Ακόμη θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι οι Αλβανοί μετανάστες συνολικά παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά μόρφωσης: το 11,2% των αντρών και το 11,8% των γυναικών είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου, το 54,9% είναι απόφοιτοι Λυκείου, ενώ δεν υπάρχουν καθόλου αναλφάβητοι, καθώς στην Αλβανία ισχύει δεσες υποχρεωτικό εκπαιδευτικό σύστημα⁶⁷.

Μετά από 14 χρόνια παραμονής στη χώρα μας οι Αλβανοί μετανάστες φαίνεται να έχουν βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσής τους και να έχουν ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία, ωστόσο το βιοτικό τους επίπεδο παραμένει χαμηλό, συγκεκριμένα χαμηλότερο από του μέσου Έλληνα⁶⁸. Οι

63. Βεργέτη 1999, σ. 146.

64. Αυτ., σ. 91.

65. Νικολάου 2000, σ. 39.

66. Σύμφωνα με έρευνες: το 69,5% λαμβάνει μικρότερο μισθό για την ίδια εργασία σε σύγκριση με τους αυτόχθονες Έλληνες, το 91,9% εργάζονται για κάποιον άλλον έναντι αμοιβής. Τέλος, το 73,8% των Αλβανών οικονομικών μεταναστών πιστεύει ότι προσλαμβάνονται καθώς συμβιβάζονται με χαμηλότερους μισθούς. Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001, σ. 231, 239.

67. Αυτ., σσ. 174-175.

68. Αυτ., σ. 173, σσ. 200-206.

περισσότεροι μετανάστες είναι συγκεντρωμένοι στο κέντρο της Θεσσαλονίκης (46,9%), στις δυτικές συνοικίες (38,8%), και στα ανατολικά 14,4⁶⁹. Η πλειοψηφία των οικογενειών απαρτίζεται από 4 μέλη (32,3%) ή 3 μέλη (28,8%), τα οποία διαμένουν στην ίδια κατοικία, σε διαμερίσματα με ένα υπνοδωμάτιο⁷⁰. Οι γυναίκες φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες σε σύγκριση με τους άντρες (οι οποίοι εργάζονται εκτός σπιτιού, άρα αποκτούν μεγαλύτερη ευχέρεια στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας και στην επικοινωνία γενικότερα) όσον αφορά τη γνώση της ελληνικής και την επικοινωνία με τον γηγενή πληθυσμό: περισσότερες από τις μισές (52%) δηλώνουν ότι δεν κατέχουν καθόλου την ελληνική, ενώ το 56,2% δηλώνει ότι δεν μπορεί να αντεπεξέλθει καθόλου στην γραπτή ελληνική.

Ακόμη, είναι η ομάδα που συγκεντρώνει τη μεγαλύτερη εχθρότητα, απόρριψη και ρατσισμό από πλευράς ελληνικής κοινωνίας, καθώς η παρουσία των Αλβανών μεταναστών έχει συνδεθεί με την αύξηση της εγκληματικότητας⁷¹. Συχνά είναι τα φαινόμενα άσκησης υπερβολικής βίας από την πλευρά της ελληνικής αστυνομίας σε βάρος των μεταναστών. Η ελληνική κοινωνία αντιλαμβάνεται τους Αλβανούς μετανάστες ως απειλή προς όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής: οικονομία (αυξάνουν την ανεργία), κουλτούρα και κοινωνική αλληλεπίδραση. Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε ότι ιδιαίτερα αρνητική είναι η απεικόνιση των μεταναστών από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ιδιαίτερα την τηλεόραση, τα οποία γενικεύουν μεμονωμένα επεισόδια, με αποτέλεσμα να καλλιεργούν και να διαιωνίζουν τις προκαταλήψεις, τα στερεότυπα, και να αυξάνουν τις ρατσιστικές διαθέσεις των πολιτών μαζί με ένα γενικότερο αίσθημα ανασφάλειας⁷². Οι εικόνες των μεταναστών είναι αρνητικές ή διαστρεβλωμένες, ενώ σε άλλες

69. Αυτ., σσ. 208-209. Από τη συγκεκριμένη έρευνα προκύπτει ότι δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός όσον αφορά την κατοικία και μεγάλα ποσοστά συγκέντρωσης σε υποβαθμισμένες περιοχές (μορφή γκετοποίησης), σε αντίθεση οι μετανάστες είναι διασκορπισμένοι σε όλη την πόλη. Ωστόσο, θύλακες φτώχειας και χαμηλού βιοτικού επιπέδου γενικά μπορούν να εντοπιστούν και στις κοινωνικο-οικονομικά αναπτυσσόμενες περιοχές της πόλης. Όπως έχουμε ήδη τονίσει, σημαντικό ρόλο παίζει το είδος της κατοικίας και η ποιότητα της (απουσία ανελκυστήρα, κεντρικής θέρμανσης κλπ.).

70. Δεν υπάρχουν νοικοκυριά αποτελούμενα από ένα και μόνο άτομο, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τον γηγενή πληθυσμό είναι στο 5,5%.

71. Το 65,8% δεν έχει συλληφθεί ποτέ, το 23,8% έχει συλληφθεί μόνο μια φορά, και τέλος το 10,4% αρνήθηκε να απαντήσει στην έρευνα. Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001, σ. 211.

72. 2η έκθεση της ECRl στο: Κτιστάκις (επιμ.) 2001, σ. 153.

περιπτώσεις απουσιάζουν παντελώς από το μωσαϊκό των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Οι εικόνες και οι ιδεολογίες που αντιπροσωπεύουν έχουν σημαντικές επιπτώσεις στις «κοινωνικές ταυτότητες και στην κοινωνική δράση⁷³», και δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι το επίπεδο των μέσων ενημέρωσης μιας χώρας είναι αντιπροσωπευτικό της κοινωνικής της ζωής.

Μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι όλες οι παραπάνω ομάδες έρχονται αντιμέτωπες με την «εθνοτική ποινή»⁷⁴. Ο όρος αναφέρεται σε όλες τις αιτίες, εξαιτίας των οποίων μια εθνοτική ομάδα μπορεί να οδηγηθεί σε πολύ λιγότερο καλή σταδιοδρομία στην ανταγωνιστική αγορά εργασίας σε σύγκριση με τους υπόλοιπους ανταγωνιστές, οι οποίοι δεν ανήκουν σε κάποια εθνοτική ομάδα. Ακόμη, τα μέλη των εθνοτικών ομάδων και οι μετανάστες είναι θύματα καταπίεσης (που εκφράζεται με πολλές μορφές), οικονομικής εκμετάλλευσης, περιθωριοποίησης, έλλειψης οποιασδήποτε δύναμης για να αντεπεξέλθουν, πολιτισμικού μπερδαλισμού και βίας. Ωστόσο, στην ιεράρχηση των μορφών κοινωνικού αποκλεισμού, κυριαρχεί η οικονομική στέρηση που έχει ως αιτία της την άνιση κατανομή του πλούτου. Τέλος, ο ρατσισμός και η ξενοφοβία κάνουν πιο έντονα τα όρια και δημιουργούν ιεραρχίες⁷⁵. Το κλίμα αυτό αποτυπώνεται σε μια έρευνα που διεξήχθη στη Θεσσαλονίκη, κατά την οποία το 34,9% των νέων μεταξύ 15-19 ετών εξέφρασαν την άποψη ότι «οι μετανάστες είναι πάρα πολλοί», το 71,2% ότι «οι μετανάστες είναι υπεύθυνοι για την αύξηση της ανεργίας», και τέλος το 59% ότι «οι μετανάστες είναι υπεύθυνοι για την αύξηση της εγκληματικότητας»⁷⁶.

Όπως βλέπουμε η Ελλάδα, έστω με βάση το δείγμα της Θεσσαλονίκης, έχει μετατραπεί σε μια πολυπολιτισμική χώρα, όσον αφορά την εθνοτική σύσταση του πληθυσμού. Ο συγκεκριμένος όρος χρησιμοποιείται ευρέως για να περιγράψει τη χώρα μας, τόσο από ακαδημαϊκούς, όσο και από τα

73. Jacobs 2000, σ. 8.

74. 'Ethnic penalty'. Heath & McMahon 1995, σ. 1, παρατίθεται στο: Modood et al. 1992, σ. 145.

75. Σε έρευνα που διεξήχθη στη διάρκεια του 2002, 25,1% των μεταναστών ιεράρχησαν τον ρατσισμό και την μη ανεκτικότητα ως τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Μπίτσικα 2002, σ. 46 στο 'Βήμα'. Σε παρόμοια έρευνα, το 40,8% του γηγενούς πληθυσμού εξέφρασε την άποψη ότι ενοχλείται από την ύπαρξη αλλοδαπών, και τέλος το 82,6% ζήτησε να ληφθούν ειδικά μέτρα για την πάταξη της λαθρομετανάστευσης. Ευαγγελίδης 2002, σ. 30 στον 'Τύπο της Κυριακής'.

76. Τζορτζοπούλου και άλλοι 1999, σ. 17, 172.

μέσα μαζικής επικοινωνίας. Ωστόσο, ανταποκρίνεται κυρίως στην περιγραφική ιδιότητα του όρου ‘πολυπολιτισμικότητα’ ως προς την εθνοτική ανάμειξη των πληθυσμών, που προκύπτει κυρίως από τη σύγχρονη μετανάστευση. Συνοπτικά, η ‘πολυπολιτισμικότητα’ αποτελεί τόσο αντικείμενο του ακαδημαϊκού διαλόγου, όσο και μορφή κοινωνικής πολιτικής. Ως αντικείμενο ακαδημαϊκού διαλόγου κυριαρχείται από τη σημασία της κουλτούρας ως αναπόσπαστο κομμάτι της ατομικής ταυτότητας, από την ‘πολιτική της αναγνώρισης’ και την ‘πολιτική της διαφορετικότητας’. Ως κοινωνική πολιτική εστιάζει στην επιτυχή ενσωμάτωση των εθνοτικά διαφορετικών πληθυσμών, με τρόπο που σέβεται την πολιτισμική τους διαφορετικότητα και αποδίδει δικαιοσύνη και ισότητα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Δεν αποτελεί έναν κενό και αόριστο όρο, αλλά περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο τα σύγχρονα κράτη ανταποκρίνονται στην πολιτισμική ποικιλομορφία. Οι όροι ‘μετανάστες’ και ‘εθνοτικές ομάδες’ δεν αποτελούν απλούς θεωρητικούς όρους, αλλά περιγράφουν σε ρεαλιστικό επίπεδο τη μεταχείριση που υφίστανται οι ομάδες αυτές, την κατανομή πλούτου και κοινωνικού κεφαλαίου και την ισότιμη αναγνώριση της αξίας τους.

Συνοπτικά, οι πολιτικές που έχουν εφαρμοσθεί σε διάφορα κράτη για την αντιμετώπιση της πολυπολιτισμικής πραγματικότητας ξεκινούν από το γεγονός της αναγνώρισης της αξίας που έχει η εθνοτική ταυτότητα για κάποιες ομάδες του συνολικού πληθυσμού. Οι κυβερνητικές πολιτικές συνήθως περιλαμβάνουν: επίσημη αναγνώριση των εθνοτικών ομάδων ενώπιον του νόμου, τη χρήση του δημόσιου-κοινού χώρου για την κάλυψη των αναγκών όλων των πολιτισμικών ομάδων, την προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος και την καταπολέμηση της φτώχειας ιδιαίτερα όταν αυτή συνδέεται με την εθνοτική ταυτότητα και την εκπαιδευτική στέρηση⁷⁷.

Όπως έχει υποστηριχθεί, «η πολυπολιτισμικότητα σημαίνει διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικά μέρη⁷⁸», ωστόσο οι περισσότερες ακαδημαϊκές συζητήσεις δίνουν έμφαση «στην πολιτική εξυπηρέτηση, εκ μέρους του κράτους και/ή μίας κυρίαρχης ομάδας, προς όλες τις μειονοτικές κουλτούρες που καθορίζονται με βάση την αναφορά στη φυλή ή την εθνοτική ταυτότητα⁷⁹» ή μερικές φορές την εθνική ταυτότητα, την ιθαγένεια (αυτό-

77. Laine & Sutton 2000 στο: Ovando & McLaren (eds) 2000, σ. 85.

78. Modood 2001 στο: ‘The Oxford Companion to Politics of the World’, (2001) υπό το λήμμα ‘multiculturalism’, σσ. 562-564.

79. Αυτ., σσ. 562-564.

80. Kymlicka 1995, σ. 25, 30-31.

χθονες), και τη θρησκεία. Η έμφαση δίνεται στα διαφοροποιημένα δικαιώματα για τις εθνοτικές ομάδες⁸⁰ σε πολλούς τομείς, όπως είναι η εκπαίδευση, η πολιτική ζωή, η οικονομία, η θρησκεία, το οικογενειακό δίκαιο, η δικαιοσύνη, η υγειονομική περίθαλψη, γεγονός που βασίζεται στην αναγνώριση των διαφορετικών ταυτοτήτων (εθνοτικών, θρησκευτικών, κοινωνικού φύλου).

Ο όρος πολυπολιτισμικότητα εμφανίστηκε κατά το 1960 (και προς το τέλος της δεκαετίας του 1970) στον Καναδά και την Αυστραλία και σε μικρότερη έκταση στη Βρετανία και τις ΗΠΑ. Η πολιτική αρχικά ήταν εστιασμένη στην εκπαίδευση των παιδιών των εθνοτικών μειονοτήτων και των μεταναστών και ο όρος σήμαινε την «επέκταση του εκπαιδευτικού συστήματος τόσο στο σχολικό πρόγραμμα όσο και του ίδιου του θεσμού, με στόχο να συμπεριλάβει στοιχεία όπως είναι η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, τις μη χριστιανικές θρησκείες και γιορτές, το φαγητό halal και τον ασιατικό τρόπο ντυσίματος⁸¹». Όπως είναι γνωστό, η μεγαλύτερη πρόκληση για τα σύγχρονα έθνη-κράτη (που στην πλειοψηφία τους είναι ανομοιογενή όσον αφορά την εθνοτική τους σύσταση) είναι η αντιμετώπιση του ζητήματος των εθνοτικών μειονοτήτων και η ταυτόχρονη απόδοση ίσων δικαιωμάτων σε όλους τους πολίτες με σεβασμό προς τις μειονοτικές κουλτούρες⁸². Ωστόσο, ο όρος 'πολυπολιτισμικότητα' περιλαμβάνει πολλές και διαφορετικές μορφές πολιτισμικού πλουραλισμού, όπως είναι οι παρακάτω: τα 'πολυεθνικά κράτη': πολιτισμική ποικιλότητα που προκύπτει από την ενσωμάτωση 'εθνικών μειονοτήτων' που έχουν ως στόχο τους τη διατήρησή τους ως ξεχωριστής κοινωνίας ανάμεσα στην πλειοψηφία και την κουλτούρα της), και τα 'πολυεθνοτικά κράτη' (είναι και η περίπτωση που μας ενδιαφέρει), στα οποία η πολιτισμική ποικιλότητα είναι αποτέλεσμα της ατομικής και οικογενειακής μετανάστευσης. Στην περίπτωση αυτή οι μετανάστες απαρτίζουν εθνοτικές ομάδες που στοχεύουν κυρίως στην ενσωμάτωση, στην αναγνώριση της ξεχωριστής τους ταυτότητας, και στην τροποποι-

81. Modood 2001 στο: 'The Oxford Companion to Politics of the World', (2001) υπό το λήμμα 'multiculturalism', σ. 562. Με τους όρους 'Ασιάτες' και 'ασιατικός' στη Μ. Βρετανία εννοούνται οι Βρετανοί πολίτες με πακιστανική ή ινδική καταγωγή (πρώην βρετανικές αποικίες). Όσον αφορά το κρέας Halal, πρόκειται για είδος κρέατος (προερχόμενο συνήθως από αρνί) «από ζώα που έχουν σφαγιαστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε η κατανάλωσή του να είναι σύννομη για τους Μουσουλμάνους». Σημείωση του επιμελητή στο: Modgil et al. (1986) ελληνική έκδοση Σιδέρη & Χαραμής (επιμ.) 1997, σ. 117.

82. Rex 1996, σ. 197.

ηση των θεσμών και των νομών ώστε να συμπεριλάβουν τις πολιτισμικές τους διάφορες⁸³.

Ο όρος 'πολυπολιτισμικότητα' (ή 'πλουραλισμός') δείχνει ότι οι μετανάστες συνολικά γίνονται αποδεκτοί ως εθνοτικές μειονότητες «οι οποίες παραμένουν διακριτές από την πλειοψηφία με αναφορά στη γλώσσα, την κουλτούρα, την κοινωνική συμπεριφορά και συλλόγους-ενώσεις μέσα από τις διάφορες γενιές»⁸⁴. Στους μετανάστες δίνονται ίσα δικαιώματα σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν την ξεχωριστή τους εθνοτική ταυτότητα, παρόλο που υπάρχουν προσδοκίες για προσαρμογή σε κάποιες σημαντικές αξίες⁸⁵. Όσον αφορά την κοινωνική πολιτική, υπάρχουν δύο περιπτώσεις: η προσέγγιση *laissez-fair* σύμφωνα με την οποία η πολιτισμική διαφορετικότητα και οι εθνοτικές κοινότητες είναι αποδεκτές, ωστόσο το κράτος δεν είναι υποχρεωμένο να διασφαλίσει την κοινωνική δικαιοσύνη ή να συντηρήσει και στηρίξει τις εθνοτικές κουλτούρες⁸⁶. Στη δεύτερη περίπτωση ανήκει η κυβερνητική πολιτική που εφαρμόζεται στον Καναδά, την Αυστραλία, και τη Σουηδία. Η πλειοψηφία αποδέχεται την πολιτισμική διαφορετικότητα και το κράτος λαμβάνει ενεργή δράση με στόχο τη διασφάλιση ίσων δικαιωμάτων για τις μειονότητες. Ακόμη, υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες το κράτος υιοθετεί μια πολυπολιτισμική προσέγγιση σε ορισμένους τομείς της κοινωνίας⁸⁷.

Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι η 'πολυπολιτισμικότητα' αποτελεί ένα στόχο, μια έννοια, στάση ζωής, μια στρατηγική, μια αξία, ένα κίνημα το οποίο δημιουργήθηκε εν μέσω έντονων δημογραφικών και πολιτισμικο-κοινωνικών αλλαγών⁸⁸. Ωστόσο, όπως έχει υποστηριχτεί, δεν υπάρχει μόνο μια μορφή πολυπολιτισμικότητας (όσον αφορά την πολιτισμική ποικιλότητα των πληθυσμών που συμβιώνουν), αλλά τέσσερις διαφορετικές μορφές που έχουν εκδηλωθεί σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και κάτω από συγκεκριμένες ιστορικές και οικονομικο-πολιτικές συνθήκες.

Η πρώτη μορφή πολυπολιτισμικότητας ονομάζεται «συντηρητική πο-

83. Kymlicka 1995, σ. 10

84. Castles 1995, σ. 301.

85. Αυτ., σ. 301.

86. Οι ΗΠΑ είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της περίπτωσης. Castles & Miller 1998, σ. 248.

87. Castles & Miller 1998, σ. 248.

88. Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 1.

λυπολιτισμικότητα»⁸⁹. Η μορφή αυτή έχει τις ρίζες της στην αποικιοκρατία ως έκφραση του δυτικο-ιμπεριαλιστικού πνεύματος σε Ευρώπη και Βόρεια Αμερική. Κυρίαρχες ήταν (και είναι) οι ρατσιστικές πεποιθήσεις που υποστηρίζουν την ανωτερότητα της λευκής φυλής. Η Αφρική απεικονιζόταν ως μια ήπειρος βαρβάρων και αγρίων αποτελούμενη από κατώτατα όντα τα οποία στερούνταν των δυτικο-ευρωπαϊκών αξιών. Με τον τρόπο αυτό εκλογικευόταν η ιεράρχηση, η ρατσιστική και απάνθρωπη μεταχείριση των Αφρικανών και η εκμετάλλευση της εργασίας τους. Στη σύγχρονη εποχή οι υποστηρικτές της «συντηρητικής πολυπολιτισμικότητας» θέλουν πια να ξεφύγουν από τις ακραίες ρατσιστικές θέσεις του παρελθόντος. Ωστόσο, αποδίδουν την άσχημη οικονομικο-κοινωνική θέση των μη λευκών και τις ανισότητες και διακρίσεις εις βάρος των μειονοτήτων στο «πολιτισμικά στερημένο υπόβαθρο», στην «έλλειψη δυνατών οικογενειακών αξιών»⁹⁰, σε «πολιτισμικο-γενετικά φαινόμενα» και γενικότερα στην «έλλειψη τελειότητας»⁹¹. Αυτή η μορφή πολυπολιτισμικότητας απορρίπτεται για προφανείς λόγους (ρατσιστική διάθεση), αλλά και για το λόγο ότι κυρίαρχη είναι και η έννοια της αφομοίωσης των διαφορετικών ατόμων προτού ενταχθούν στην κυρίαρχη ευρωπαϊκή ή αμερικανική κουλτούρα⁹².

Η δεύτερη μορφή πολυπολιτισμικότητας ονομάζεται «φιλελεύθερη πολυπολιτισμικότητα»⁹³ και βασίζεται στην άποψη ότι τα άτομα με διαφορετικό φυλετικό και ταξικό υπόβαθρο αλλά και κοινωνικό φύλο μοιράζονται μια φυσική ισότητα και κοινές πανανθρώπινες αξίες που επιτρέπουν τον ίσο ανταγωνισμό για την απόκτηση υλικών αγαθών στην καπιταλιστική κοινωνία⁹⁴. Οι υποστηρικτές της «φιλελεύθερης πολυπολιτισμικότητας» υποστηρίζουν ότι πίσω από τις οικονομικές ανισότητες κρύβονται οι άνισες κοινωνικές και εκπαιδευτικές ευκαιρίες. Η συγκεκριμένη μορφή πολυπολιτισμικότητας δέχεται κριτικές για τον έντονα εθνοκεντρικό της χαρακτήρα που ταυτίζει τις κοινές νόρμες και αξίες με τις αγγλο-αμερικανικές πολιτικές κοινωνίες⁹⁵.

89. McLaren 1995 στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 35. Βλ. και Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 3.

90. McLaren 1995 στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 36.

91. Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 3.

92. McLaren 1995 στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 37.

93. McLaren 1995 στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 40, βλ. και Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 10.

94. Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 10.

95. McLaren 1995 στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 40.

Η τρίτη μορφή πολυπολιτισμικότητας ονομάζεται «αριστερο-φιλελεύθερη πολυπολιτισμικότητα»⁹⁶ και δίνει έμφαση στη διαφορετικότητα. Υποστηρίζει ότι οι πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα στις φυλές ευθύνονται για τη διαφορετική συμπεριφορά και τις κοινωνικές πρακτικές. Αυτός ο τύπος πολυπολιτισμικότητας αντιτίθεται στην ομοιομορφία των σύγχρονων μεταμοντέρνων κοινωνιών, εκθειάζει και επιδιώκει τη φυλετική και πολιτισμική διαφορετικότητα⁹⁷. Ωστόσο, αυτό το είδος πολυπολιτισμικότητας έχει συγκεντρώσει κριτικές καθώς η διαφορετικότητα νοηματοδοτείται απομονωμένη από κοινωνικές και ιστορικές παραμέτρους⁹⁸. Ωστόσο, αυτή η έμφαση στο διαφορετικό καταλήγει να ουσιαστικοποιεί τη διαφορετικότητα και να τη μετατρέπει σε ξεχωριστή αναλυτική κατηγορία⁹⁹.

Τέλος, η τέταρτη μορφή που ονομάζεται «κριτική πολυπολιτισμικότητα»¹⁰⁰ αντιμετωπίζει τις διάφορες εκφράσεις της φυλετικής και ταξικής ταυτότητας καθώς και του κοινωνικού φύλου ως το αποτέλεσμα κοινωνικών αγώνων¹⁰¹. Η έμφαση δίνεται σε θέματα δύναμης και κυριαρχίας (μέσα στα συμφραζόμενα των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνιών). Κυρίως αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο μορφές έκφρασης της δύναμης εκδηλώνονται μέσα στον κοινωνικό χώρο (αγορά εργασίας, σχολείο, καθημερινές ανταλλαγές)¹⁰². Ακόμη, οι υποστηρικτές αυτού του είδους πολυπολιτισμικότητας παρουσιάζουν τον τρόπο με τον οποίο μεμονωμένα άτομα «παράγουν και αναπαράγουν νοήματα μέσα σε συμφραζόμενα τα οποία διαρκώς διαμορφώνονται και αναδιαμορφώνονται από τη δύναμη¹⁰³». Επίσης, κεντρικό ρόλο στην «κριτική πολυπολιτισμικότητα» διαδραματίζει η ανάγκη να αποκτήσουν τα άτομα συνείδηση, να κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο οι πολλαπλές ταυτότητές τους (φυλετική, ταξική, κοινωνικό φύλο, θρησκευτική, πολιτική κλπ) διαμορφώνονται από κυρίαρχες αντιλήψεις¹⁰⁴. Η «κριτι-

96. Αυτ., σ. 40. Αυτή η μορφή πολυπολιτισμικότητας ονομάζεται και «πλουραλιστική πολυπολιτισμικότητα» (*pluralist multiculturalism*) από τους Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 15.

97. Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 15

98. McLaren 1995 στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 41.

99. Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 15.

100. Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 23. Σε επόμενες ενότητες θα δούμε ότι το συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο επηρεάζει και επεκτείνεται και στο εκπαιδευτικό σύστημα.

101. McLaren 1995 στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 42.

102. Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 23.

103. Kincheloe & Steinberg 1997, σ. 26.

104. Αυτ., σ. 24.

κή πολυπολιτισμικότητα» ενδιαφέρεται για θέματα δικαιοσύνης και κοινωνικής αλλαγής. Η δύναμη και η αξία της διαφορετικότητας εκτιμάται χωρίς όμως οι διαφορές αυτές καθαυτές να γίνονται η ίδια η ουσία.

Υπό το πρίσμα της μετα-μοντέρνας ανάλυσης και της κριτικής προσέγγισης η διαφορετικότητα εξετάζεται σε συνάρτηση με σχέσεις δύναμης, όπως αυτές εκφράζονται μέσα στα ιστορικο-πολιτικά συμφραζόμενα¹⁰⁵. Έτσι, μας δίνεται η δυνατότητα τουλάχιστον σε ένα θεωρητικό επίπεδο να κατανοήσουμε και να αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι μηχανισμοί της δύναμης ανάμεσα σε ομάδες που φέρουν διαφορετικές ταυτότητες¹⁰⁶ (εθνοτικές, κοινωνικές, κα). Η μετα-μοντέρνα πολυπολιτισμικότητα αφορά κυρίως την έννοια του 'άλλου' (κυρίως ως διαφορετικού). Θέτει ερωτηματικά και προκαλεί τη δυναμική της διαφορετικότητας την οποία αντιλαμβάνεται ως το χώρο όπου κυρίαρχες αναλυτικές κατηγορίες όπως ο εθνισμός και η φυλετική καταγωγή φανερώνουν την πάλη των διαφορετικών ομάδων¹⁰⁷. Οι διαφορές όμως δεν αποτελούν ξεχωριστές, διακριτές κατηγορίες ή την ολότητα μιας ταυτότητας. Παίρνουν νόημα κυρίως μέσα από την «πολιτική της νοηματοδότησης»¹⁰⁸, δηλαδή μέσω πρακτικών που νοηματοδοτούν τις διαφορές και αντανακλούν ευρύτερες οικονομικο-πολιτικές σχέσεις. Ακόμη, αναλυτικές κατηγορίες όπως 'φυλετική καταγωγή' και 'εθνισμός' δεν αντιμετωπίζονται πλέον ως φυσικές κατηγορίες, αλλά ως ιδεολογικοί σχηματισμοί υπό συνεχή διαπραγμάτευση, τα όρια των οποίων είναι ρευστά. Οι δύο παραπάνω ιδεολογικές κατηγορίες έχουν υλικές συνέπειες για όσους εντάσσονται μέσα στα όρια τους¹⁰⁹.

Περαιτέρω, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι στη συζήτηση γύρω από το θέμα της πολυπολιτισμικότητας κυριαρχεί «η πολιτική της αναγνώρισης. Η επιχειρηματολογία αυτή (που διατυπώθηκε και αναλύθηκε από τον Charles Taylor το 1994 και αποτέλεσε το έναυσμα για μια σειρά συζητήσεων) βασίστηκε στην ιδιαίτερη σημασία της κουλτούρας και της ταυτότητας,

105. McLaren 1995 στο: Sleeter & McLaren (eds) 1995, σ. 43.

106. Grant & Sachs 1995 στο: Kanpol & McLaren (eds) 1995, σσ. 90-91.

107. Kanpol 1995 στο: Kanpol & McLaren (eds) 1995, σ. 181.

108. McLaren 1994 στο: Halsey et al. (eds) 1997, σ. 528. Ακολουθεί τον τρόπο σκέψης του Barth (1969) ο οποίος (όπως θα δούμε και σε επόμενη ενότητα) υποστήριξε όσον αφορά το ζήτημα της διαφορετικότητας, ότι σημαντικό ρόλο δεν παίζουν οι αντικειμενικές διαφορές (η παρουσία ή απουσία τους) αλλά το νόημα που αποδίδεται σε αυτές μέσω κοινωνικών συναλλαγών.

109. Bulmer & Solomos εισαγωγή, σ. 5 στο: Bulmer & Solomos (eds) 1999.

που αποτελούν ατομικές αλλά και ομαδικές ιδιότητες. Κάθε άτομο έχει και μια ξεχωριστή ταυτότητα, η οποία ριζώνει το άτομο ως ανθρώπινη ύπαρξη αλλά και του υπαγορεύει πως να είναι αληθινό ως προς τον εαυτό του (η έννοια της αυθεντικότητας) και πως να ζήσει τη ζωή του¹¹⁰. Η ταυτότητα δεν κατασκευάζεται ενώ το άτομο είναι σε απομόνωση, αλλά μέσω ενός διάλογου ανάμεσα σε 'εμάς' και τους 'σημαντικούς άλλους'¹¹¹. Η ισότιμη αναγνώριση είναι εξαιρετικά σημαντική καθώς η αρνητική αναγνώριση ή η απουσία αναγνώρισης από τους άλλους μπορεί να προκαλέσει βλάβη, διαστρέβλωση, καταπίεση και την αίσθηση κατωτερότητας στον εαυτό μας¹¹². Η έννοια της αναγνώρισης δεν σημαίνει ότι επιτρέπουμε απλώς την επιβίωση των άλλων πολιτισμών, αλλά συνεπάγεται ότι αναγνωρίζουμε την αξία τους¹¹³. Επίσης, όπως υποστηρίζει ο Taylor η 'πολιτική της αναγνώρισης' ταυτίζεται με δύο πράγματα: από τη μια εμπεριέχει την έννοια της οικουμενικότητας, η οποία δίνει έμφαση στην ισότιμη αξιοπρέπεια όλων των πολιτών που δικαιούνται ίσα δικαιώματα, αξιώσεις και απαλλαγές¹¹⁴. Μια φιλελεύθερη κοινωνία πρέπει να στοχεύει στην αποφυγή της δημιουργίας πολιτών 'πρώτης' και 'δεύτερης' κατηγορίας. Από την άλλη, το πέρασμα από τη μαρξιστική ανάλυση σε πιο μεταμοντέρνες μορφές και φόρμες ανάλυσης βασιζόμενες στις έννοιες 'κουλτούρα' και 'ταυτότητες' έχουν δώσει το έναυσμα για την 'πολιτική της διαφορετικότητας'. Η 'αναγνώριση' σε αυτήν την περίπτωση παίρνει μια διαφορετική διάσταση, καθώς αυτό που τίθεται τώρα υπό αναγνώριση είναι η διαφορετικότητα της κάθε ομάδας. Κυριαρχεί η αναγνώριση με βάση τη διαφορετικότητα και η απόρριψη της πολιτικής που καταρρίπτει τις φυλετικές διακρίσεις. Υποστηρίζουν ότι ομάδες που έχουν υποφέρει από διακρίσεις και σοβαρές δυσκολίες θα έπρεπε να αποκτούν δικαιώματα τα οποία δεν θα απολάμβανε η πλειοψηφία¹¹⁵.

Ο Taylor αναλύει στο δοκίμιό του τη μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζουν τα φιλελεύθερα κράτη. Από τη μια, οι περισσότερες ακαδη-

110. Taylor 1994, σσ. 30-31.

111. Αυτ., σσ. 32-34

112. Αυτ., σ. 25, 36.

113. Αυτ., σ. 64.

114. Αυτ., σ. 37.

115. Taylor 1994, σσ. 39-40. Για παράδειγμα, οι Αβορίγινες θα πρέπει να λάβουν συγκεκριμένα δικαιώματα και δυνάμεις που δεν θα απολαμβάνουν οι υπόλοιποι Καναδοί, με στόχο την επίτευξη της αυτοκυβέρνησής τους.